

AMTSPROVSTER I FYNES STIFT

Af *Peder M. Trap*.

Fra den i 1789 nedsatte, såkaldte store skolekommission fremkom der flere forslag om en ændring af skolens styrelse og tilsyn. Et af de væsentlige resultater var, at der blev oprettet *amtsskole-direktioner*, der skulle være mellemlid mellem de stedlige og de højere myndigheder. En sådan direktion skulle bestå af amtmanden og „den geistlige Embedsmand, som dertil af Hans Majestæt vorder udnævnt“. Dette gejstlige medlem fik titelen *amtsprovst*.

Amtsprovsterne skulle afløse de hidtidige herredsprovster, der var valgt af præsterne og ofte var gamle og uden pædagogisk indsigt. I den kongelige forordning om amtsprovsternes beskikkelse hedder det, „at de Amtsprovster, som af Os udnævnes, strax skulle overtage alle provstelige Forretninger i de vacante Herreder og, som Biskoppen underordnede Øvrighedspersoner, have Opsyn med de tilbageværende Herredsprovster i Amtet“. De nye provster skulle ligesom herredsprovsterne være sognepræster og skulle holde en kappellan, der foruden en beskedent pengeløn skulle have „fri Kost, Logie, Vask, Brænde og Lys“ i amtsprovstens hus. Midlerne til lønning af amtsprovsterne fik man ved at pålægge de større præstembeder en afgift.

Det blev amterne på øerne, som først fik disse nye embedsmænd. I december 1807 blev der udnævnt seks amtsprovster på Sjælland og tre på Fyn.

I Odense amt blev det den 46-årige sognepræst i Lumby, *P. W. Lütken*, der blev amtsprovst. I indstillingen til Gehejmestatsrådet betegnes han som „en talentfuld Mand i kraftigste Alder, der med

gode Kundskaber forener Gavnelyst“, og i Wibergs præstehistorie omtales han som „ualmindelig agtet fjernt og nær“.

Lütken var ikke alene en virksom, men også en besindig mand. Da Kancelliet således 1821 ønskede at få oplysning om lægmandsbevægelsen i Kerteminde, udtalte Lütken, at efter hans mening var de opvakte „enfoldige og godmodige Folk, som bedst vises på rette Vej ved Præsternes eksemplariske Liv, nidkær Embedsforvaltning og Øvrighedens Omhu for Sædeligheden“. Og da striden mellem sognepræsten i Kerteminde, professor Andresen, og føreren for de vakte, Kristen Madsen, skærpedes, fremsatte amtsprovsten tanken om at få præsten forflyttet, idet der da efter Lütkens mening „var gjort mere for Indbyggernes Samdrægtighed, sande Religiositet og Kristi Kirkes Opbyggelse, end der ved 10 Politiforhør og ligesaa mange Processer i denne Anledning kan udrettes.“¹⁾

Som et vidnesbyrd om den anseelse, Lütken nød, kan nævnes, at han 1839 fik rang med biskopper.

Allerede før århundredskiftet var det blevet bestemt, at Assens og Hindsgavl amter skulle slås sammen med Odense amt. Denne sammenlægning fandt dog først sted 1809, og der blev da 1807 ansat en særlig amtsprovst for de to nævnte amter. Dette var der så meget mere grund til, som det udvidede Odense amt ville blive for stort et område for én amtsprovst.

Til amtsprovst for Assens og Hindsgavl amter blev udnævnt den 49-årige sognepræst til Sandager-Holevad, *N. Holm*. Han havde taget teologisk embedseksamen 1786 med karakteren *non*, men han betegnedes dog i indstillingen som „en duelig og virksom geistlig Embedsmand med gode Kundskaber.“ På den tid skulle en eksaminand, der ville nøjes med en af de mindre karakterer, kun opgive et dertil svarende lille pensum; en ringe karakter behøvede derfor ikke at være et vidnesbyrd om små evner. Holm har sikkert gjort god fyldest som amtsprovst. Da der i 1816 til Kancelliet blev indsendt beretninger om, hvor vidt man var kommet med hensyn til at få skolevæsenet organiseret i overensstemmelse med anordningen

af 29. juli 1814, viste det sig, at Holms område hørte til de distrikter, „i hvilke det meste i denne henseende er bevirket“.

I indstillingen til Gehejmestatsrådet om Holms udnævnelse omtaler Kancelliet også den daværende sognepræst i Vissenbjerg, den foran omtalte professor Andresen, „om hvis Kundskaber ikke kan være Tvivl, og som af Kancelliet vilde blive nævnet først ved denne Leilighed, naar dette Kollegium ikke havde befrygtet, at han ikke er den roelige Forretningsmand, som Amtsprovsten ønskes at være.“

Til Embedet i Svendborg amt indstillede amtmanden, biskoppen og Kancelliet sognepræsten til Vester Skerninge-Ulbølle, provst *Morten Thomsen Bredsdorff*; men der nævnedes tillige som emner provst Christensen, sognepræst til Ollerup-Kirkeby, samt som tredje mand sognepræsten i Skaarup, seminarieforstander *P. A. Wedel*, „der med gode Kundskaber forener utrættelig Flid i sin Embedsførelse, og, som Lærer og Forstander ved det Schaarupske Skolelærer Seminarium, har gjort sig fortient af Skolevæsenet.“

Det ses ikke, hvorfor Gehejmestatsrådet foretrak Wedel til dette embede. Han var 10 år yngre end de to andre indstillede; men dette kan formentlig ikke have været afgørende, da disse dog kun var 50 år gamle. Wedel vandt både som amtsprovst og som seminarieforstander stor anseelse og fik ligesom Lütken tildelt rang som biskop.²⁾

Svendborg amtsprovsti var med 89 sogne det største i Fyns stift; Lütken havde 73 sogne og Holm kun 41. Det har sikkert ikke været let for Wedel at nå rundt til sognene på Langeland og de mange småøer.

Dette har sandsynligvis været hovedårsagen til, at grev Ahlefeldt Laurvig foreslog, „at en egen Amtsprovst, der tillige skulde vedblive at være Sognepræst, maatte ansættes paa Langeland, istedet for at Skolevæsenet paa denne Øe, ifølge Forordningen af 5te Decbr. 1806, hidtil har henhørt under Amtsprovsten over Svendborg Amt.“ Der henvistes til det urolige vand mellem Vemmenæs og Rudkøbing og til, at „det vidtløftige District i Fyen, over hvilket Amtsprovsten i Svendborg Amt bør have Tilsyn, lader formode, at denne Amts-

provst ei kan tilse Skolevæsenet paa Langeland saa ofte og med den Sikkerhed som Sagens Vigtighed og hans Embede fordrer“. Biskoppen anbefalede forslaget, og i Kancelliets indstilling hedder det, at „vel har Amtsprøvsten i Svendborg, Dr. Wedel, modsat sig dette forslag; men da han ikke hermed vilde tabe i Indkomsterne, og det District han vilde beholde tilbage i Fyen endnu er meget vidtløftigt og sikkerligen vilde give ham tilstrækkeligt Arbejde, saa formener Kancelliet ikke, at hertil kan tages noget Hensyn.“ Den 1. februar 1811 blev da sognepræsten til Snøde-Stoense, *Preben Saxtorph*, udnævnt til amtsprovst, og greven indtrådte i øens skoledirektion i stedet for amtmanden i Svendborg. Greven var glad ved at få sit ønske opfyldt og skrev til Saxtorph, at „lever vi sammen, skal Langelands Skoeler inden kort Tid giøre Epoche i Danmark“.3)

Saxtorp døde 1816 og efterfulgtes af *H. P. E. Lund*, der 1812 var blevet sognepræst til Rudkøbing-Skrøbelev.

På den tid, da der blev ansat amtsprovster på Fyn, hørte Als og Ærø til Fyns stift; men i april 1819 blev det bestemt, at disse øer skulle udgøre et særligt bispedømme, og biskoppen her skulle, da øerne kun omfattede 18 sogne, tillige fungere som amtsprovst.

På grundlag af det provisoriske reglement af 10. oktober 1806 for almueskolevæsenet på øerne virkede de fynske amtsprovster for at få udarbejdet og approberet nye planer for skolerne. Allerede inden udstedelsen af skoleanordningerne af 29. juli 1814 havde man på øerne nået at få approberet planer for mere end en trediedel af landsbyskolerne.4) Efter den tid gik det på grund af de vanskelige økonomiske forhold langsommere. Man har betegnet skolelovene af 1814 som oplysningstidens bedste, men for silde modnede frugt. Da det kneb for sognene at opnå de lån af offentlige stiftelsers midler, som skolelovene havde stillet i udsigt, måtte Kancelliet endog i 1815 tilskrive samtlige amtsskoledirektioner, „at nye skolebygningers opførelse, indtil videre, ikke bliver at foranstalte, forinden Collegii Resolution, i ethvert enkelt Tilfælde, er erhvervet“.5) I det hele kan det siges, at man, som Joakim Larsen

skriver i sin skolehistorie, i den første menneskealder af det 19de århundrede kun på en såre ufuldkommen måde søgte at virkelig-gøre hovedfordringerne i skoleanordningen.

Amtsprovsterne skulle ikke alene virke som skoledirektører, men også føre tilsyn med præsternes gejstlige virksomhed. De fleste amtsprovster var til at begynde med mere eller mindre prægede af tidens rationalistiske tankegang. Det gjaldt i udpræget grad Wedel. Som ung præst havde han i 1801 i et brev til professor Nyerup skrevet, at det først og fremmest gjaldt om at gøre menigheden til lykkelige mennesker på jorden, „saa vil Himlen aabne sig selv for dem, saa behøver de ikke Blod, Saar o. d., som Dumhed og Sværmeri og Ugudelighed have foreskrevet til Syndsforladelse og Salighed“. Der var dog provster, „der især under påvirkning af Mynster og hans Skrifter arbejdede sig ud af Rationalismen til en mere bibelsk Kristen-dom“. Det var således tilfældet med amtsprovst Lund, der erkendte, at præsterne ikke var uden skyld i, at „Fædrenes faste Tro og fromme Guds frygt mindskedes blandt deres Efterkommere“. „Jeg dømmer mig selv, idet jeg saaledes dømmer“, siger han.⁶⁾

Da kornpriserne fra 1817 faldt stærkt i pris, gik det hårdt ud over præsterne, der for en væsentlig del fik deres løn efter kapiteltaksten. Der blev derfor 1821 nedsat en kommission til at overveje, hvad der kunne gøres for „at komme de af Geistligheden til Hielp, hvis Kaar formedelst Tidsomstændighederne vare mest trængende“.

Denne kommission foreslog, at der, efterhånden som amtsprovsterne gik af, skulle ansættes provster med mindre distrikter. Disse behøvede da ikke at holde kapellan og skulle som provsteløn kun have 1½ tønne bygs værdi af hver kirke. Dette forslag vandt kongens bifald, og der udsendtes i august 1822 et cirkulære om nyordningen. For skolens skyld var det et gode, at de provster, der skulle erstatte amtsprovsterne, skulle udnævnes af kongen og ikke som tidligere herredsprovsterne vælges af præsterne.

NOTER

- 1) Jfr. Frederik Nygaard: Kristenliv i Danmark gennem hundrede Aar. —
2) Om Wedels strid med lægprædikanten Johan Nielsen kan henvises til „Træk
af Johan Nielsens Liv“ og „Dansk Seminarieblad“ 1928. — 3) Vilh. Lütken:
Bidrag til Langelands Historie. — 4) Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folke-
skoles Historie 1818–1898. — 5) Kollegialtidende 1815. — 6) Vilh. Lütken: Anf. v.